

تحولات عراق؛ شکاف‌های داخلی و بن‌بست اصلاحات

دکتر جعفر حق‌پناه*

اشاره:

کشور آشوب‌زده عراق، همانند گذشته همچنان دستخوش بی‌ثباتی است. اما آنچه طی ماه‌های آغازین سال جاری به وخامت اوضاع افزوده، تشدید جنگ قدرت در بغداد و به بن‌بست رسیدن پروژه اصلاحات دولت حیدرالعبادی است. دیگر نکته قابل تأمل و نگران‌کننده افزایش رقابت‌های منفی و اختلافات درون شیعی بوده که نه تنها بر کارآمدی دولت شیعی و اتحاد سنتی شیعی-کردی اثر منفی نهاده، بلکه موجبات بروز گرایش‌های پوپولیستی و اخیراً ایران‌ستیزانه را نیز فراهم آورده است.

مقدمه

کتاب قطور بی‌ثباتی، آشوب و جنگ داخلی در عراق را طی ماه‌های اخیر می‌توان ورق تازه‌ای زد و سطور دیگری را به شرح و توصیف و تبیین ناامنی‌ها و هرج و مرج در این کشور اختصاص داد. افزایش اختلاف نظر میان جناح‌های قدرت در بغداد پس از اعلام تغییرات مدنظر حیدرالعبادی در کابینه، تبدیل موضوع اصلاحات و تغییر وزیران هیئت دولت به آوردگاه کشمکش بینا قومی میان کردها، شیعیان و اهل سنت از یک سو و منازعات درون شیعی از سوی دیگر، توده‌ای شدن سیاست و افزایش تحرکات پوپولیستی توسط جریان صدر، وقوع درگیری‌های خونین میان پیشمرگ‌های کرد و عوامل وابسته به حشدالشعبی در شهر توزخورماتو

و تأثیر منفی آن در جنگ با تروریسم تکفیری و داعش از جمله مهمترین رویدادهایی هستند که بر ادامه بی‌ثباتی و هرج و مرج در این کشور بحران‌زده مهر تأیید می‌زنند. در این نوشتار ضمن مروری بر رویدادهای فوق، ابعاد بی‌ثباتی سیاسی در عراق مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند.

ناکامی دولت عبادی در انجام اصلاحات

دور جدید کشمکش‌ها و تعارضات در بغداد به دنبال بروز نارضایتی گسترده مردمی و وقوع تظاهرات بی‌شمار مردم معترض به فساد، فقر و ناکارآمدی دولت حیدرالعبادی به رهبری مقتدی صدر در ماه‌های آغازین سال جاری مسیحی، آغاز شد. در اواخر فروردین ماه، حیدرالعبادی برای تحقق برنامه‌ها و وعده‌های انتخاباتی ۱۸ ماه پیش خود و در چارچوب طرحی کلان که برای انجام اصلاحات اداری در مدیریت کشور دنبال می‌کرد، موفق شد با عبور از سد مخالفان این طرح در مجلس چند نفر از وزرای کابینه را تغییر دهد. وزیران جدید - که جایگزین چهره‌های سرشناس حزبی از طوایف سنی - شیعه و کرد گردیدند - بیشتر از تکنوکرات‌های جوان و کمتر

* عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات راهبردی

شناخته شده بودند. اما این حرکت، به زعم اغلب رهبران و نخبگان سیاسی عراق و تحلیل‌گران خارجی خلاف رویه سیاسی جاری در عراق پس از صدام است. زیرا از سال ۲۰۰۳ تاکنون نفرات اصلی دولت، اعضاء کابینه، رؤسا و نواب رئیس مجلس و حتی مدیران دستگاه‌های سیاسی، امنیتی و نظامی براساس توافق سیاسی میان رهبران و گروه‌های کرد، شیعه و سنی برگزیده می‌شوند. حتی خود حیدر العبادی نیز با وجود آرای اندک براساس همین توافقات سیاسی بود که به جایگاه نخست وزیری رسید.

در حالی که با خروج معترضان از محدوده سبز بغداد و نیز سکوت مقتدی صدر و همچنین افزایش مذاکرات و رایزنی‌ها میان مقامات دولتی کرد، شیعه و سنی انتظار می‌رفت تا دامنه چالش‌های درون حکومتی به تدریج کاهش یابد، در ۳۱ اردیبهشت ماه محدوده سبز بغداد، شاهد دور تازه‌ای از تنش‌ها و کشمکش قدرت گردید.

و کاهش شمار وزارت‌خانه‌ها از ۲۱ به ۱۶ وزارت‌خانه به مجلس داد. در قالب انجام این اصلاحات هم‌چنین ۱۴ وزیر جدید هم به مجلس جهت اخذ رأی اعتماد معرفی شدند. اما در پارلمان - که همانند قوه مجریه ترکیبی طایفه‌ای و چندقومی دارد - انتقادات زیادی از طرح حیدر العبادی به عمل آمد. در نهایت با وجود تأیید برخی وزیران پیشنهادی، مجلس از بررسی طرح پیشنهادی نخست وزیر استنکاف ورزید. در ادامه آقای عبادی طرح اصلاحی دیگری ارائه داد که نه تنها در مجلس بررسی نشد بلکه به اختلافات درونی پارلمان میان اعضای فراکسیون‌های طایفه‌ای و قومی دامن زد و به طور مشخص طرفداران جنبش صدر با ۳۲ کرسی و ائتلاف دولت قانون به رهبری نوری مالکی با ۹۲ کرسی را روبرو روی هم قرار داد. تداوم این کشمکش تعطیلی نهاد قانون‌گذاری و به حدنصاب نرسیدن جلسات پارلمان را به همراه داشت که تا اواخر اردیبهشت ماه ادامه پیدا کرد. در همین رابطه نمایندگان کرد پارلمان ضمن بازگشت به حکومت اقلیم و شرکت نکردن در جلسات پارلمان اعلام کردند با تغییر سه وزیر کرد عضو کابینه مخالف بوده و بازگشت آنان منوط به توافق سیاسی میان بغداد و حکومت اقلیم کردستان است. برای حل این مشکل رئیس پارلمان عراق به اربیل سفر کرد و با مسعود بارزانی و سایر رهبران کرد ملاقات نمود که البته هنوز این مشکل به قوت خود باقی است. این گونه به نظر می‌رسد که در کوتاه‌مدت و یا میان‌مدت نیز امکان خروج از بحران

علاوه بر تلاش جهت تغییر اعضای هیئت دولت، عبادی در ماه‌های گذشته به طور مکرر اعلام کرده بود که قصد دارد برای مقابله با فساد گسترده مالی در همه سطوح مراکز دولتی، دست به اصلاحات بنیادین بزند. او ابتدا به کاهش هزینه‌های مالی در بخش‌های عمومی روی آورد و در ادامه با شدت گرفتن اعتراضات مردمی اعلام نمود که تلاش می‌کند برخی چهره‌های سیاسی و حزبی متهم به فساد مالی را برکنار و کابینه‌اش را ترمیم نماید. وی برای پاسخ‌گویی به مطالبات مردم و مدیریت نارضایتی عمومی در فروردین ماه امسال یک طرح اصلاحی شامل ادغام

عملی پارلمان در بغداد، مقتدی صدر که طی ماه‌ها به مخالفت علنی و عمومی با دولت عبادی پرداخته بود، هواداران خود را به برگزاری تجمعات خیابانی در بغداد دعوت کرد. در دهم اردیبهشت شماری از معترضان شیعه و هواداران صدر به ناحیه اداری و حفاظت شده بغداد موسوم به منطقه سبز وارد شده و عملاً ساختمان پارلمان را تحت کنترل خود درآوردند. در پی این تحولات دولت عبادی در بغداد وضعیت فوق‌العاده امنیتی اعلام کرد و نیروهای نظامی به حالت آماده باش در آمدند.

طی روزهای بعد دامنه این اعتراضات به شهر بصره کشیده شده و تعدادی از مردم به حمایت از معترضان در بغداد پرداختند. طرفداران جنبش صدر خواهان انجام تغییرات اساسی و عملی هستند که با اصلاح نظام مدیریتی و کابینه شروع می‌شود. مقتدی صدر که در اسفندماه، با ایراد یک سخنرانی تند در میدان التحریر بغداد در جمع صدها هزار هوادار خود به حیدر العبادی مهلت ۴۵ روزه‌ای برای تحقق وعده‌های خود برای مبارزه با فساد از طریق تغییر در کابینه داد، در اردیبهشت ماه و پس از تشدید تقابل مجلس و عبادی بر سر ترکیب دولت همچنان بر مواضع خود پای فشرد. به نظر می‌رسد مقتدی صدر با اتخاذ رویکردی پوپولیستی و به خیابان آوردن هواداران خود سعی به اعمال فشار بر دولت - که فاقد ابزارهای اعمال حاکمیت بوده و از همان ابتدا متزلزل بوده است - دارد. این در حالی است که مواجهه با چالش‌های جدید و خیابانی شدن سیاست در بغداد، اندک توان دولت برای حمل مشکلات انباشته شده و متراکم اقتصادی، سیاسی و امنیتی و به ویژه مقابله با افراطی‌گری و تروریسم را تحلیل می‌برد.

یکی از نکات بارز و قابل تأمل در جریان اعتراضات متناسب به جریان صدر بر علیه دولت و مجلس عراق در منطقه سبز، سر دادن شعارهای ضدایرانی از سوی شماری از تظاهرکنندگان بود که با پخش تراکت‌ها و پوستره‌های ضدایرانی، می‌کوشیدند فضای ایران‌ستیزانه‌ای ایجاد کنند. آنان ایران را به مداخله در امور داخلی عراق و حمایت از برخی چهره‌های سیاسی و تفرقه‌افکنی متهم می‌کردند. به گونه‌ای قابل انتظار، این تحرکات انعکاس وسیعی در رسانه‌های عربی و وابسته به دولت‌های حاشیه خلیج فارس هم داشت که در خلال پوشش خبری این رویداد به بزرگ‌نمایی این واقعه و طرح مجدد ادعای مداخله ایران در امور داخلی عراق و تضعیف

مزبور وجود ندارد زیرا در حالی که با خروج معترضان از محدوده سبز بغداد و نیز سکوت مقتدی صدر و همچنین افزایش مذاکرات و رایزنی‌ها میان مقامات دولتی کرد، شیعه و سنی انتظار می‌رفت تا دامنه چالش‌های درون‌حکومتی به تدریج کاهش یابد، در ۳۱ اردیبهشت ماه محدوده سبز بغداد، شاهد دور تازه‌ای از تنش‌ها و کشمکش قدرت گردید. در این روز در حدود دو هزار نفر از معترضان خواهان تغییر و انجام اصلاحات در قوه مجریه، با عبور از حصارهای امنیتی و با وجود مقاومت این نیروها خود را به مرکز منطقه سبز رساندند. برخی از این افراد، به‌رغم تیراندازی و شلیک گاز اشک‌آور مأموران پلیس و زخمی شدن حدود ۵۰ نفر خود را به کاخ نخست‌وزیری رساندند. در پی این واقعه به دستور نخست‌وزیر، نیروهای امنیتی بیشتری به این منطقه اعزام شدند و برای کنترل وضعیت برای چند ساعت مقررات حکومت نظامی وضع گردید. نکته مهم اعلام حمایت مقتدی صدر از معترضان بود. وی این حرکت را تجمعی مسالمت‌آمیز خواند که نمی‌بایست از آن ممانعت به عمل آید. آقای صدر در بیانیه خود، مطالبات قبلی مبنی بر لزوم تداوم و سرعت بخشیدن به اصلاحات و انجام تغییرات در کابینه را تکرار کرد و نسبت به تکرار وضعیت و تجربه مشابه لیبی در عراق هشدار داد.

پوپولیسم عراقی: جنبش صدر

به دنبال اعتصاب برخی نمایندگان مجلس و به حدنصاب نرسیدن جلسات و تعطیلی

پایگاه اجتماعی و نفوذ مردمی ایران حتی در میان شیعیان عراقی می‌نمودند.

در این میان اختلافات سابق میان جنبش صدر و حزب‌الدعوه نیز بار دیگر سر بر آورده است. اختلافات شخصی و تفاوت در روش و منش مقتدی صدر و نوری مالکی که در گذشته تنش‌ساز بوده، طی هفته‌های جاری عملاً جلسات مجلس را به تعطیلی کشانده است. مقتدا صدر مالکی را به قدرت‌طلبی و تلاش برای ناکارآمدسازی و اسقاط دولت عبادی متهم می‌کند. در این شرایط اجماع نخبگان و گروه‌های شیعی بیش از گذشته حالت شکننده به خود گرفته است. این در حالی است که فراکسیون‌های وابسته به کردها و اهل سنت با وجود برخی اختلاف‌نظرها و رقابت‌های فردی و حزبی از انسجام بیشتری برخوردارند.

یکی از عناصر اصلی وحدت‌آفرین میان نخبگان و گروه‌های شیعه، نهاد مرجعیت و به طور مشخص آیت‌الله سیستانی بوده که طی ماه‌های گذشته از ابراز موضع له یا علیه گروه‌ها و احزاب و روندهای جاری خودداری کرده است. ایشان حتی از مدت‌ها قبل و در حرکتی که به عنوان نارضایتی از وضع موجود تلقی می‌شود، ارسال پیام‌های هفتگی به نماز جمعه را که توسط نمایندگان ایشان قرائت می‌شد، متوقف کرده است. ادامه این وضعیت می‌تواند علاوه بر تشدید اختلافات درون شیعی، ناکارآمدی هر چه بیشتر دولت را که منتسب به شیعیان است، در پی داشته باشد.

استمرار ناامنی توسط داعش

کشمکش درون طایفه‌ای و میان‌قومی در عراق و بلوکه شدن اصلاحات سیاسی و اداری در حالی است که وضعیت نبرد با داعش از پیچیدگی بیشتری برخوردار شده است. نیروهای تکفیری پس از آنکه بخش‌هایی از استان‌های الانبار و صلاح‌الدین را از دست دادند، در مقابل نیروهای پیشمرگ در شمال و قوای دولتی و حشدالشعبی که هدف غایی خود را آماده‌سازی جهت انجام عملیات آزادسازی موصل می‌دانند، در موضع دفاعی قرار گرفته و حرکت خاصی انجام نداده‌اند.

نیروهای بعثی-داعشی که در حال حاضر در تنگنا قرار دارند، طی ماه‌های فروردین و اردیبهشت دور تازه‌ای از عملیات تروریستی در شهرها و مراکز پرجمعیت به ویژه بغداد را در پیش

گرفته‌اند. هدف اقدامات ایذایی کور و فاقد ارزش نظامی داعش که بیشتر با هدف ارعاب و فشار روانی بر مردم و دولت و قوت بخشیدن به عوامل و عناصر خود انجام می‌شود، شیعیان و زائران شیعی در رفت و آمد به کاظمین بوده است. در چندین عملیات تروریستی اخیر در بغداد و بلد شامل بمب‌گذاری و عملیات انتحاری علاوه بر شیعیان دست کم ۴۰ نفر از اهل تسنن عراق نیز جان خود را از دست داده‌اند. با احتساب بمب‌گذاری‌های هفته پایانی اردیبهشت‌ماه، آمار جان‌باختگان انواع عملیات‌های تروریستی در این ماه به حدود ۱۵۰ نفر رسید.

چنانچه گفته شد این‌گونه اقدامات ارزش نظامی خاصی ندارند. با این حال استمرار این عملیات و ناتوانی نیروها و نهادهای نظامی و امنیتی عراق در مهار این تهدیدات موجب شده تا در جنگ رسانه‌ای و روانی، داعش ابتکار عمل را در دست داشته باشد و متقابلاً دولت عبادی در معرض فشارهای بیشتری از ناحیه مردم و گروه‌های سیاسی قرار گیرد.

درگیری نیروهای پیشمرگ کرد و حشدالشعبی

در ماه‌های فروردین و اردیبهشت نیروهای پیشمرگ کرد و عوامل وابسته به حشدالشعبی دو بار در شهر توزخورماتو با یکدیگر وارد درگیری خونینی شدند که کشته و مجروح شدن حدود ۳۰ نفر از هر دو طرف را به همراه داشت. در حالی که طرفین، یکدیگر را به شروع مخاصمه و تلاش برای کنترل این شهر کوچک، اما استراتژیک متهم

می‌کنند، با وساطت رهبران شیعه و سران حکومت اقلیم کردستان در هر دو مقطع از گسترش دامنه منازعه جلوگیری به عمل آمد. ضمن اینکه طرفین توافق کردند اداره امور امنیتی شهر را به پلیس واگذار نمایند. توجه به این موضوع به چند جهت اهمیت زیادی دارد:

نخست این که شهر توزخورتو نقطه تلاقی قلمرو کردهای شمال عراق و دولت مرکزی و شیعیان در مرکز جنوب عراق به حساب می‌آید. علاوه بر متغیر تأثیرگذاری گروه‌های کردی-شیعی و نیز نقش دولت مرکزی-حکومت اقلیم کردستان، می‌بایست به نقش آفرینی ترکمانان عراقی نیز که در مناطق هم‌جوار سکونت دارند توجه داشت. بخشی از نیروهای حشدالشعبی که با پیشمرگ‌های کرد طی دو ماه گذشته درگیر بوده‌اند از ترکمانان شیعه نواحی اطراف هستند. استمرار این درگیری‌ها، حتی در صورت محدود و تلفات کم، نشان از التهاب و افزایش حساسیت‌های قومی و طایفه‌ای در این منطقه دارد که در آینده می‌تواند به سایر شهرهای چندقومی عراق سرایت کند.

دوم این که نیروهای پیشمرگ مستقر در این منطقه عموماً وابسته به اتحادیه میهنی کردستان به رهبری جلال طالبانی هستند که به طور سنتی و طی سال‌های اخیر روابط دوستانه‌ای با شیعیان داشته‌اند و متحدان طبیعی یکدیگر به شمار می‌آیند. هر چند همین مناسبات دوستانه باعث مهار منازعه گردیده، اما کم توجهی به بستر پر چالش و عوامل شتاب‌زا و افزایش تعاملات می‌تواند مقدمات بروز چالش‌های دیگری را فراهم

آورد. البته در مقایسه با سایر چالش‌های جاری در عراق، امکان مدیریت مناقشات جزئی کردی-شیعی، کمابیش فراهم‌تر است. با عنایت به تهدیدات مشترک و نیز واقع‌گرایی اروپا و رهبران شیعه و کرد و همچنین روابط دوستانه جمهوری اسلامی ایران با اغلب رهبران و احزاب شیعی و کردی، به‌ویژه اتحادیه میهنی کردستان و حشدالشعبی امید می‌رود ترتیباتی اتخاذ گردد تا بروز چالش‌های از این دست به حداقل ممکن کاهش یابد. سفر وزیر اطلاعات جمهوری اسلامی ایران به عراق و ملاقات‌های متعدد با رهبران سیاسی و مذهبی در بغداد و نیز رهبران حکومت اقلیم کردستان، گام مؤثری بوده که می‌تواند امید به کاهش این گونه تنش‌ها و بهبود شرایط امنیتی در عراق را افزایش دهد.

جنگ قدرت اخیر در بغداد در شرایطی رخ می‌دهد که نه تنها گسست حکومت اقلیم کردستان و دولت مرکزی هم‌چنان فعال است، بلکه گسست‌های درون شیعی نیز به چالشی تازه برای رسیدن به تفاهم و توافق، دست کم برای دفع تهدید مشترک از ناحیه داعش تبدیل شده‌اند.

نتیجه‌گیری

تنش‌های سیاسی اخیر در عراق را می‌توان در طول دوران بیست ماهه نخست وزیری حیدرالعبادی کم‌سابقه دانست. هر چند مواردی مشابه در دوران نخست وزیری نوری مالکی و ابراهیم جعفری نیز رخ داده بود، اما آنچه

چالش‌های اخیر را از اهمیتی شفاف برخوردار ساخته، در درجه نخست مواجهه این کشور با تهدید مزمن تروریسم تکفیری - بعثی است.

عراق با مسعود بارزانی، ملاقات‌های فؤاد معصوم، رئیس جمهور عراق با نخبگان و رهبران گروه‌های شیعه از جمله نوری مالکی، خروج مقتدی صدر از عراق و سفر غیررسمی و شخصی وی به ایران اشاره کرد. نکته مهم این که در این حوزه جمهوری اسلامی ایران از قابلیت مدیریت و تعامل با اغلب جریان‌ها، گروه‌ها و نخبگان عراقی به ویژه در میان کردها و شیعیان برخوردار هست و می‌بایست از این ظرفیت برای مدیریت چالش‌های مزبور و کارآمدسازی دولت مرکزی در دفع چالش‌های امنیتی پیش‌رو بهره برد.

علاوه بر موارد فوق توجه به واقعیت تلخ بروز گرایش‌های پان‌عربی و ایران‌ستیزانه میان برخی از نخبگان و رده‌های میانی احزاب سیاسی شیعی قابل تأمل به نظر می‌رسد و جای نگرانی بسیاری دارد. آسیب‌شناسی و اتخاذ رویکرد نقد از درون و بازشناسی روندهایی که منجر به تقویت رویکردهای ضدایرانی اخیر، نه در میان افراطیون بعثی و اهل سنت، بلکه در میان برخی گروه‌های شیعه مورد حمایت کشورمان شده، می‌تواند برای بازنگری سیاست‌ها و عملکردهای نهادها و مسئولان مرتبط با امور عراق در کشورمان مفید فایده باشد.

بر خلاف گذشته و بیش از موارد قبلی، اختلافات میان رهبران و احزاب شیعه جنبه علنی و حذفی گرفته و به صف‌آرایی هواداران نخبگان و احزاب از جنبش صدر گرفته تا مجلس اعلی و جناح‌های مختلف حزب‌الدعوه در خیابان‌ها و محافل سیاسی و مجلس انجامیده است.

جنگ قدرت اخیر در بغداد در شرایطی رخ می‌دهد که نه تنها گسست حکومت اقلیم کردستان و دولت مرکزی هم‌چنان فعال است، بلکه گسست‌های درون شیعی نیز به چالشی تازه برای رسیدن به تفاهم و توافق، دست کم برای دفع تهدید مشترک از ناحیه داعش تبدیل شده‌اند. بر خلاف گذشته و بیش از موارد قبلی، اختلافات میان رهبران و احزاب شیعه جنبه علنی و حذفی گرفته و به صف‌آرایی هواداران نخبگان و احزاب از جنبش صدر گرفته تا مجلس اعلی و جناح‌های مختلف حزب‌الدعوه در خیابان‌ها و محافل سیاسی و مجلس انجامیده است. استمرار این روند ضمن تضعیف قدرت و جایگاه شیعیان و ناکارآمدسازی دولت منتسب به شیعه به ویژه برای مقابله با تروریسم تکفیری، به فضا سازی ضد شیعی در منطقه نیز دامن زده است.

البته به نظر می‌رسد دست کم طیفی از نخبگان سیاسی عراق به وخامت شرایط پی برده‌اند و کوشش‌هایی در جهت مدیریت بحران را دنبال می‌کنند که از جمله می‌توان به دیدار رئیس مجلس